

Atlarda Alaca Don ve Türkiye'deki Alaca Atlar

Abdurrahman KÖSEMAN¹, İbrahim ŞEKER²

ÖZET: Bu çalışma genel olarak atlarda seyrek olarak görülen alaca don ile Türkiye'de oldukça sınırlı bir bölgede yetiştiriciliği yapılan ve az sayıda popülasyona sahip alaca atlar ile ilgili bazı bilgileri sunmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. At yetiştiriciliğinde ırk düzeyinde saflığı koruyabilmek ve ekonomik önem taşıyan özellikleri geliştirebilmek önemlidir. Bunun için ırklara ait morfolojik ve fizyolojik karakterlerin tespiti ile fenotipik ve genotipik parametrelerin ortaya konulması gerekir. Atın morfolojik özelliklerinin en önemlilerinden olan don ve nişaneler genetik esaslara göre şekillenmektedir. Alaca don, atlarda nadir görülen donlardan birisidir. Bu dona sahip atlar günümüzde birçok ülkede yetiştirilmekte birlikte saf olarak en fazla ABD'de yetiştirilmektedir. Bu ülkede alaca dona sahip atların kayıtlarının tutulduğu iki farklı yetiştirici birliği bulunmaktadır. Oysa Türkiye'deki alaca atların ırk mı, tip mi yoksa sadece mevcut yerli ırklar içerisinde bulunan bir varyete mi oldukları noktasında tartışmalı bir durum vardır. Türkiye'nin sahip olduğu bir değer olan bu atların tartışma konusu olan mevcut durumlarının açıklığa kavuşturulması ve yok olma tehdidi altındaki varlıklarının korunmasına yönelik önlemlerin alınabilmesi için mevcut sayılarının, morfolojik ve fizyolojik karakterlerinin tespitine ve bunlara ait fenotipik ve genotipik parametrelerin ortaya konulmasına ihtiyaç vardır. Bu derlemede alaca don ve alaca atlar hakkında mevcut bilgilerin toplanarak sunulması, sınırlı sayıda çalışmaya konu olmuş Türkiye'deki alaca atlarla ilgili daha güncel bilgilere ulaşılması ve bu atların bilimsel açıdan daha ayrıntılı şekilde incelenmesinin gerekli olduğu düşünülerek derlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Alaca at, fenotip, genotip, morfoloji

Coloured Coat in Horses and Coloured Horses in Turkey

ABSTRACT: This study intends to focus on the data about coloured coat and coloured horses rarely found and bred in limited areas in Turkey. It is significant to protect the purity and improve economic characteristics of race in horse breeding. For this reason, the morphological and physiological identification of the race characters and their phenotypic and genotypic parameters are compulsory. Coats and signs, the most important characters of horses, are shaped according to the genetic parameters. Coloured coat is one of the rarely occurring coat of the horse. Nowadays, coloured horses are widely bred in the United States where there are two different associations keeping the records of these horses. However, there is an academic discussion on whether coloured horse is a race or a type or else it is a variety of native horse. It is vital to uncover the place of rarely existing coloured horses' place in Turkey that is the subject of academic discussion in zoological system. It is also important to take precautions against being endangered of extinction. It is necessary to identify their number and their morphological and physiological characters. On the other hand, it is also significant to reveal the coloured horses' phenotypic and genotypic parameters. This review highlights a contribution to having searches on the rare coloured horses in Turkey. The aim is to reach specific data about coloured horses through the analysis of current academic information about coloured coats and coloured horses.

Key Words: Coloured horse, genotype, phenotype, morphology

¹ İnönü Üniversitesi , Akçadağ Meslek Yüksekokulu, Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü, MALATYA, Türkiye

² Fırat Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Zootekni Anabilim Dalı, ELAZIĞ, Türkiye

Sorumlu yazar/Corresponding Author: Abdurrahman KÖSEMAN, abdurrahman.koseman@inonu.edu.tr

GİRİŞ

Tarihe bakıldığında atların ilk kez Orta Asya'da yaklaşık M.Ö. 3-4 bin yıllarında Türkler tarafından evciltildiği sanılmaktadır (Batu, 1962; Özbeyaz ve Akçapınar, 2010). Dünya at ırkları, iri ve ağır vücutlu soğukkanlı atlar, bu atlara göre daha hafif ve ince görümlü sıcakkanlı atlar ile bunların özelliklerini bir arada bulunduran ılıkkanlı atlardan oluşmaktadır. Günümüzde yetiştirilen tüm sıcakkanlı at ırklarının E. Tarpan'dan soğukkanlı at ırklarının ise E. Preçevalski'den köken aldığı bildirilmiştir (Batu, 1962; Özbeyaz ve Akçapınar, 2010).

Dünyada 500'ün üzerinde at ırkı bulunmaktadır (Hendricks, 1995). Bu ırkların bir kısmı dünya üzerinde yaygın biçimde yetiştirilirken bazıları ise sadece buldukları ülkelerde yetiştirilmektedir. Miniature, Mustang, Morgan, Missouri Fox Trotter, Paint Horse, Appaloosa, İngiliz atı, Arap atı, Palomino, Pinto ve Pony Amerika Birleşik Devletleri'nde yetiştirilen başlıca ırklardır (Anonim, 2014j).

Türkiye'de Arap ve İngiliz en fazla yetiştirilen at ırklarıdır. Arap atı yetiştiriciliği Sultansuyu (Malatya), Karacabey (Bursa) ve Anadolu (Eskişehir) Tarım İşletmelerinde yapılmaktadır. Bunun yanında Şanlıurfa, Diyarbakır, Eskişehir, İzmir civarındaki özel işletmelerde de Arap atı ve İngiliz atı yetiştiriciliği yapılmaktadır. Haflinger atı, Türkiye'de çoğunlukla bir iş hayvanı olarak ziraat ve yük taşımacılığında yıllarca kullanılmıştır. Ancak yıllar içerisinde tarım sektöründeki makineleşme süreci nedeniyle bu kullanım amacını büyük ölçüde kaybetmiştir. Sultansuyu ve Karacabey Haralarında yıllarca yetiştirilip halka dağıtılan bu üstün ve verimli ırkın sayısı oldukça azalmıştır. Günümüzde çoğunlukla çocukların binicilik eğitimlerinde ve atlı terapi faaliyetlerinde kullanılmaktadır.

Türkiye'nin yerli atları olarak Alaca, Anadolu Yerli, Ayvacık Midillisi, Canik, Çamardı Kulası, Cirit, Çukurova, Doğu Anadolu, Hınısın Kolukıçası, Karacabey, Karakaçan, Malakan, Trakya (Rumeli), Rahvan, Türk Arap, Türk Nonius ve Uzunyayla atı olarak isimlendirilen mahalli bazı ırk veya tipler bulunmaktadır (Batu, 1962; Sönmez, 1973; Arpacık, 1996; Emiroğlu ve Yüksel, 2002; Kırmızıbayrak ve ark., 2004; Bayram, 2005; Özbeyaz ve Akçapınar, 2010).

Bu ırklardan bazıları sayısal olarak ciddi şekilde azalma, bazıları ise yok olma tehdidi altındadır. Türkiye İstatistik Kurumu Mayıs 2014 verilerine göre, Türkiye'de 2012 sonunda 141 bin 422 baş olan at sayısı, 2013 yılı sonunda 136 bin 209 başa ve 2014 yılı Mayıs sonu itibarıyla da 132 bin 499 başa geriledi. Böylece, at sayısında yaklaşık 1.5 yıllık dönemde, % 6.3'e karşılık gelen 8 bin 923 baş azalma gerçekleşti (Anonim, 2014a).

Türkiye'deki yerli at ırkları olarak bilinen bu atlar, morfolojik ve fizyolojik olarak buldukları bölgelerin coğrafi şartlarına göre farklı özellikler göstermektedir. Ne yazık ki; günümüzde yurtdışından getirilmiş soğuk ve sıcakkanlı yabancı at ırklarıyla melezlemeler sonucu yerli genotip oldukça karışmış durumdadır. Bundan dolayı, hala saf ırk vasfını koruyanlar dışında, Türkiye'de yerli ırk adı altında birbirinden çok farklı tiplerde atlar bulunmaktadır. Bunların sabit ve belli morfolojik vasıflarla tespit edilerek birbirinden kesin olarak ayrılması çok güçtür. Dolayısıyla bazı araştırmacılar Türkiye'de Anadolu Yerli Tipleri, Uzunyayla Tipleri, Malakan Atları, Midilliler ve diğer bölgesel tipler diye dört ana grupta toplanabilen atlar bulunduğunu bildirmişlerdir (Özbeyaz ve Akçapınar, 2010).

Atların ırk veya tip özelliklerini ortaya koymak ve ırk standartlarını belirlemek için ilk önce morfolojik özelliklerin saptanması gerekmektedir. Son yıllarda gittikçe yaygınlaşan ve tercih edilen ırk veya tipe ait moleküler düzeydeki genetik çalışmaların yapılması da daha sonraki aşamada büyük önem arz etmektedir.

Atların morfolojik özelliklerinin tespit edilmesinde başlıca baş, boyun ve beden uzunluğu, alın genişliği, cidago ve sağrı yüksekliği, göğüs çevresi ve derinliği ile ön incik çevresine ait ölçülere önem verilmektedir. Baş, boyun, cidago, bel, sağrı, alın, burun, dudak yapısı ile bunların beden bağlantıları ve kuyruk bağlantısı da don ve nişanelerin yanı sıra morfolojik değerlendirmelerde dikkate alınmaktadır (Köseman ve Özbeyaz, 2015).

Atlarda Alaca Don ve Özellikleri

Atın morfolojik özelliklerinin en önemlilerinden olan donların meydana gelmesinde farklı gen çiftleri rol almaktadır. Alacalık, atlarda çok nadir görülen donlardan birisidir. Alacalığın ortaya çıkması için ebeveynlerden birinde alacalık geninin bulunması gerekir. Alacalık meydana getiren gen "E" ile gösterilir.

Bu genin yokluğu ise “e” ile ifade edilir (Sponenberg, 2009; Özbeyaz ve Akçapınar, 2010).

Bu gen etkisiyle atın bedeni üzerinde farklı desen, oran ve büyüklüklerde alacalık oluşabilir. Alacalık içindeki beyaz kısımlar çok ufak bir alanda olabileceği gibi vücudun çok büyük kısmını örtecek kadar olabilir (Thiruvankadan ve ark., 2008; Householder, 2012; APHA, 2014; Anonim, 2014e).

Tarihsel süreçte ele alındığında; alaca dona sahip atların eskiden beri yetiştirildiği ve alacalığın ayırt edici bir özellik olduğu kabul edilmektedir. Tarihte ilk kez eski Mısır’dan kalma kalıntılarda varlığı tespit edilen alaca atların Rusya steplerindeki antik kalıntılarda da figürleri olduğu bildirilmiştir. Avrupa’da 17. yüzyılda çok sayıda alaca at yetiştirilmekteydi. Amerika kıtasına ise bu atların ilk kez İspanyol göçmenler tarafından götürüldüğü ileri sürülmektedir (Anonim, 2014i; Anonim, 2014f). Yeni kıtaya götürülen bu atların bir kısmı belirli çiftlik koşullarında yetiştirilirken bir kısmı da doğada serbest halde yaşamaya başladılar.

Günümüzde alaca atlar bilhassa Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) çok popülerdir ve dünyada en çok bu ülkede yetiştirilmektedir. Alaca atlar ABD’de ayrı bir ırk olarak kabul edilmekte American Paint Horse Association (APHA) ve Pinto Horse Association (PtHA) tarafından kayıt altına alınmaktadır (Anonim, 2014c; Anonim 2014d; Anonim, 2014f; Anonim, 2014g; Anonim, 2014h).

American Paint Horse Association (APHA) sadece; American Quarter Horse ve Thoroughbreds ırklarından genetik çalışmalar yoluyla elde edilmiş pedigrili alaca atları (Paint Horse) kaydetmektedir. Pinto Horse Association (PtHA) ise üzerinde genetik bir çalışma yapılmadan doğal olarak alaca olan atların (Pinto Horse) kaydını gerçekleştirmektedir. PtHA, kaydını yaptığı atları renk ve desen özelliklerine göre sınıflandırmaktadır. (Anonim, 2014c; Anonim, 2014d; Anonim, 2014f; Anonim, 2014g; Anonim, 2014h).

Beyaz ve renkli bölgelerin birbirinden çoğunlukla düzgün hatlarla ayrıldığı desene sahip atları Tobiano olarak adlandırmaktadır. Bu alacalıkta atın genellikle baş, bacaklar ve sağrısı renkli, diğer bölgeleri beyazdır. Kuyruk ise iki renkten oluşur ve en fazla görülen tiptir. Bacaklar ve başın beyaz diğer bölgelerin renkli olduğu alacalığa Overo ismi verilmektedir. Overo’da beyaz ve renkli kısımların birbirinden ayırımında

keskin çizgiler bulunmamaktadır. Kafalarında geniş beyaz lekeler olan ve kuyrukları tek renkten oluşan Overo’nun; Frame Overo, Sabino ve Splashed White olarak adlandırılan üç alt çeşidi vardır. Desene göre yapılan sınıflandırmada diğer tip Tovero’dur. Tovero; Tobiano ve Overo’nun birleşimidir. Bu tipte gözlerin bir veya her ikisi buz mavisi renktedir. Bacaklarının bazısı beyaz bazısı renkli olan Tovero’larda *göğüs* kısmında siyah bir kalkan da bulunmaktadır (Sponenberg, 2009).

Renk farkı gözetmeksizin tamamına ABD’de “Pinto” denilen alaca atlara İngiltere’de “Coloured” denilmektedir. İngiltere’de renk ayrımı yapılarak oluşturulan sınıflandırmada ise siyah-beyaz olanlara “Piebald”, kırmızı-beyaz olanlara “Skewbald” adı verilmektedir (Hendricks, 1995, Sponenberg, 2009; Anonim, 2014b).

Türkiye’de alacalık tanımlamasında, alacalığı oluşturan ana renk (kırmızı, siyah) ile beyazlığın oranı esas alınmaktadır. Vücuttaki beyaz bölgelerin oranı çoksa don “alaca- kırmızı/siyah”, renkli bölgelerin oranı daha fazla ise “kırmızı/siyah-alaca” olarak isimlendirilir (Arpacık, 1996).

Türkiye’de Alaca At

Türk tarihinin her döneminde at önemli bir yer tutmuştur. Alaca atlar Türkler için çok kıymetli ve özel hayvanlar olarak kabul edilmiştir. Orta Asya’da bu atları sadece Türklerin yetiştirdiği bildirilmiştir (Bilgili, 2014). MS. 983-985 yıllarında Uygur başkentine giden Çinli elçi Wang Yente, Uygur Türklerinde mülkiyetin at renklerine göre düzenlendiğini belirtir. Peçenek Türklerinde de benzer biçimde, boylar atların renkleriyle vurgulanır. Sekiz boydan oluşan Peçenekler’in atlara bağlı olarak aldıkları adlardan biri de “Bula Çoban”dır. Bu “Alaca Atları Olan Çobanın Boyu” demektir. Peçenek boylarının adlarında geçen, Çoban (Çaban) terimi kişi adı değil, unvandır. Mesela buradaki “Çoban”, koyun güden kişi anlamında değildir (Akçay, 2014). Türkçe ’deki “alaca” kelimesine Han Döneminden itibaren yazılı Çin kaynaklarında rastlanmaktadır (Esin,1995).

Tarihte son derece değer gören alaca atlara günümüz Türkiye’sinde ağırlıklı olarak Ardahan İli Göle İlçesi ile Kars İli Arpaçay ve Susuz İlçelerinde ve çok az sayıda ise bu bölgedeki diğer bazı ilçelerde rastlanmaktadır (Şekil 1, 2, 3, 4).

Şekil 1. Ardahan Gölü'nde alaca donlu

Şekil 2. Ardahan Gölü'nde alaca donlu at

kısrak ve tayı

Şekil 3. Kars Susuz'da alaca donlu at

Şekil 4. Kars Arpaçay'da alaca donlu at

Alaca atlara, varlığını ve özelliklerini tespit eden kişi, kurum veya kuruluşlarca binicilik eğitimlerinde ve atla terapi faaliyetlerinde kullanılmak üzere gün geçtikçe artan bir talep söz konusudur. Bu süreçte Türkiye'nin batı illerindeki bazı işletmeler de bu atlardan temin etme girişimlerinde bulunmuşlardır. Nitekim son derece zarif, gösterişli, sakin ve uysal olan alaca atlar, aynı zamanda amaca elverişli morfolojik yapılarından

dolayı Erzurum ve Malatya'daki binicilik ve rehabilitasyon tesislerine de hizmet amaçlı olarak götürülmüşlerdir (Şekil 5, 6, 7, 8).

Erzurum'a bazıları gebe olarak götürülen bu atların sayısı 12'ye ulaşmıştır. Malatya'ya götürülen 2 baş erkek ve 2 baş dişi alaca atlardan dişi olanlar da kendi erkekleri ile tohumlanmışlar, bunun sonucunda da 1 baş tay doğmuştur.

Şekil 5. Malatya'da alaca donlu at

Şekil 6. Malatya'da alaca donlu at

Şekil 7. Malatya'da alaca donlu at

Şekil 8. Erzurum'da alaca donlu at

Ancak alacalık bu atların dışında da Appaloosa, Amerikan Pony, İspanyol Masteng, Minyatür atlar, Trakehner, Alman Warmblood ile diğer bazı ılıkkanlılarda da bazen görülmektedir. Arap atlarında alaca donun görülmesi oldukça sıra dışı bir durum

olmakla birlikte dünyada örnekleri bulunmaktadır. Arap, İngiliz ve Icelandic'lerde ise yok denemeyecek kadar alaca dona rastlanmaktadır (Sponenberg, 2009). Malatya ilinde 2013 yılında bir işletmede ana ve babası saf Arap atı ırkı olan alaca tay doğmuştur (Şekil 8).

Şekil 8. Alaca donlu Arap atı

Kökenleri, Anadolu'daki geçmişleri ve mevcut sayıları hakkında henüz tatmin edici bilgiler bulunmayan alaca atların sayılarının günümüzde son derece az olduğu gözlemlenmiştir. Bölgede binek ve taşıma amaçlı kullanılan, bir ırk olup olmadığı henüz belirlenmemiş az sayıdaki bu atların, olumsuz çalışma ve yaşama koşulları nedeniyle giderek telef oldukları ve yok olma tehdidi altında buldukları düşünülmektedir. Nitekim yük taşıtmada kullandığını söyleyerek içinde çok sayıda alacanın da bulunduğu iki kamyon dolusu atı 2014 yılı başında Ardahan bölgesinden satın alan bazı şahısların bu atları Van'a götürdüğü köylüler tarafından bildirilmiştir.

SONUÇ

Yukarıda yer verilen bilgiler doğrultusunda, alaca atların bir ırk mı yoksa sadece mevcut yerli ırklar içerisinde bulunan bir varyete mi oldukları noktasında morfolojik ve genetik düzeyde yeterli ve güvenilir bilimsel çalışmaların bulunmadığı ve bu konunun tartışmalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu alaca atların ister ırk isterse lokal bir varyete olarak sayısal varlığının, ırk veya varyete olma niteliklerini taşıyıp taşımadıklarının, ıslah edilebilme potansiyellerinin tespitinin yerli gen kaynakları bakımından önemli olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle bu atlarla ilgili daha kapsamlı morfolojik ve moleküler düzeyde (mt-DNA ve mikrosatellit DNA) analizleri içeren çalışmalara ihtiyaç olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

- Akçay T, 2014. <http://www.arsivfotoritim.com/yazi/tuna-akcay-turk-tarihinde-at/turk-tarihinde-at>. (Erişim 18/11/2014).
- Anonim, 2014a. TÜİK. Hayvansal Üretim İstatistikleri. (Mayıs 2014). <http://www.tuik.gov.tr>. (Erişim 18/11/2014).
- Anonim, 2014b. <http://www.en.wikipedia.com>. (Erişim 21.11.2014).
- Anonim, 2014c. http://www.equitrekking.com/articles/entry/the_pinto_horse (Erişim 21.11.2014).
- Anonim, 2014d. http://www.pinto.org/about_pinto.html. (Erişim 21.11.2014).
- Anonim, 2014e. http://www.whitehorseproductions.com/ecg_basics2.html. (Erişim 21.11.2014).
- Anonim, 2014f. http://www.en.wikipedia.org/Pinto_horse. (Erişim 18.11.2014).
- Anonim, 2014g. <http://archive.today/www.pinto.org> (Erişim 21.11.2014).

- Anonim, 2014h. <http://www.apha.com/breed/history> (Erişim 21.11.2014).
- Anonim, 2014i. <http://www.en.wikipedia.org/Appaloosa>. (Erişim 21.11.2014).
- Anonim, 2014j. <http://www.horses-and-horse-information.com/horsebreeds.shtml> (Erişim 04.12.2014).
- APHA, 2014. Coat colour. <http://www.apha.com>. (Erişim 21.11.2014).
- Arpacık R, 1996. At Yetiştiriciliği. Şahin Matbaası, Ankara.
- Batu S, 1962. Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi. A. Ü. Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara,
- Bayram D, 2005. Van yöresinde yetiştirilen atlarda fenotipik özellikler. Y. Y. Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi, 16, 1, 85-88.
- Bilgili N, 2014. <http://turkkozmozology.blogspot.com.tr/2014/06/alaca-atlar-turkler-icin-cok-kıymetli-> (Erişim 21.11.2014).
- Emiroğlu K., Yüksel A, (2002). Yoldaşımız At. Yapı Kredi Yayınları, 1744. İstanbul. 29-33s.
- Esin, E. 1994. Türk sanatında at. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık Sempozyumu, 11-14 Mayıs 1994, İstanbul.
- Hendricks B L, 1995. International Encyclopedia of Horse Breeds. University Oklahoma pres. Norman and London.USA. ISBN:0-8061-2753-8.
- Householder D D, 2012. The Genetics of Equine Coat Color. Teas A&M University, Department of Animal Science, Equine Sciences Program, <http://animalscience.tamu.edu>. (Erişim 12.01.2012).
- Kırmızıbayrak T, Aksoy A R, Tilki M, Saatçi M, 2004. Kars yöresi Türk yerli atlarının morfolojik özelliklerinin incelenmesi. Kafkas Ü., Veteriner Fakültesi Dergisi. 17 (1): 69-72.
- Köseman A, Özbeyaz C, 2015. Macar atlarında bazı morfolojik özellikler ile kan grup ve protein polimorfizmi. Lalahan Hay. Araşt. Enst. Derg. 55 (1) 23-30.
- Özbeyaz, C, Akçapınar H, 2010. At Yetiştiriciliği Ders Notları. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Ankara.
- Sönmez R, 1973. At Yetiştirme (Özel Zootečni). E. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları, 141, E. Ü. Basımevi, İzmir.
- Sponenberg P D, 2009. Equine Color Genetics. Third Edition, Wiley-Blackwell, Iowa, USA. 87-109p.
- Thiruvankadan A K., Kandasamy N, Panneerselvam S, 2008. Coat colour inheritance in horses. Livestock Science, 117: 109-129.